

RAAP-RAPPORT 6281

Plangebied De Lakermaat te Lengel ('s-Heerenberg). te Montferland

Cultuurhistorisch onderzoek

Archeologie | Cultuurhistorie | Erfgoed

Colofon

Opdrachtgever: SAB Arnhem B.V.

Titel: Plangebied De Lakermaat te Lengel ('s-Heerenberg). te Montferland;
cultuurhistorisch onderzoek

Versie: 15-03-2023

Auteur: drs. B.J.G. van Snippenburg

Autorisatie: ir. L.J. Keunen

Projectcode: MOGN

Bestandsnaam: RAAPrap_6281_MOGN_20230315

ISSN: 0925-6229

RAAP

Leeuwendeldseweg 5b

1382 LV Weesp

Postbus 5069

1380 GB Weesp

Telefoon: 0294-491 500

E-mail: raap@raap.nl

Website: www.raap.nl

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2023

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Samenvatting

In opdracht van SAB Arnhem BV heeft RAAP in januari 2023 een cultuurhistorisch onderzoek uitgevoerd naar het gebied De Lakermaat te Lengel, bij 's-Heerenberg in de gemeente Montferland. In dit gebied is de ontwikkeling maximaal 349 woningen voorzien. Bij deze ontwikkeling willen de initiatiefnemers het landschap en de biodiversiteit versterken op basis van de kenmerken van het landschap van vóór de ruilverkaveling. In voorliggend onderzoek worden deze kenmerken in kaart gebracht.

Het onderzoeksgebied is gelegen op de oostflank van de stuwwal van Montferland en bevindt zich op de overgang van dekzand aan de voet van de stuwwal (gordeldekzandrug) naar de kleiige terrasvlakte van de Oude IJssel. Het westelijke deel van het onderzoeksgebied ligt op het zand en was vanouds in gebruik als bouwland; het oostelijke deel ligt op de klei en was vanouds in gebruik als wei-/grasland. Schuin door het oosten van het gebied loopt een kleine rug met iets lichter materiaal, waarover een weg liep en waarlangs een enkele akker lag.

Het gebied werd doorkruist door diverse wegen en paden. Slechts enkele kleine delen hiervan bestaan nu nog. Langs veel perceelsgrenzen in het oostelijke deel van het onderzoeksgebied kwam beplanting voor; bomenrijen en vooral langs het kleine ruggetje ook heggen. Alleen bij Rosa's Hoeve en De Laak komen nog enkele oude bomen voor.

Door de ruilverkaveling zijn de meeste wegen en paden verdwenen. De percelering van het gebied is volledig veranderd. Veel opgaand groen in het gebied is verdwenen, maar vooral langs de randen werden nieuwe groenstructuren gepland. Een deel hiervan is pas later gerealiseerd, terwijl een ander deel inmiddels ook weer verdwenen is.

Het gebied heeft in het geheel een lage tot gemiddelde cultuurhistorische waarde. In het gebied is een aantal structuren en objecten te noemen die van cultuurhistorische waarde zijn. Dit zijn zeven gebouwde objecten, waaronder één gemeentelijk monument (het stroomhuisje), historische groenstructuren in het noordoosten van het onderzoeksgebied, een duiker, het laatste deel van een weg en meer abstract: de openheid tussen de bebouwing aan de Antoniusstraat.

Geadviseerd wordt onder andere om – zoals de opdrachtgever al voornemens is – zowel de aanwezige waarden als de verdwenen ruimtelijke structuren te gebruiken als inspiratie bij de nieuwe ontwikkelingen. Verder is een belangrijke aanbeveling om de historische tweedeling tussen zand en klei te herstellen die het gebied kenmerkte: regelmatige structuur met weinig opgaand groen op het hoger gelegen zand en een onregelmatiger structuur met relatief veel opgaand groen op de lager gelegen klei.

Inhoud

Samenvatting	3
Inhoud.....	4
1 Inleiding	5
1.1 Kader	5
1.2 Ligging plangebied en onderzoeksgebied	5
1.3 Methodiek en leeswijzer	6
2 Historische analyse	7
2.1 Inleiding	7
2.2 Ondergrond	7
2.3 Cultuurhistorische waardenkaart.....	9
2.4 Landschappelijke ontwikkeling.....	10
3 Cultuurhistorische waarden.....	30
3.1 Waardestelling.....	30
3.2 Aanwezige waarden	30
4 Adviezen	33
Literatuur	34
Overzicht van figuren, tabellen, bijlagen en appendices	35

1 Inleiding

1.1 Kader

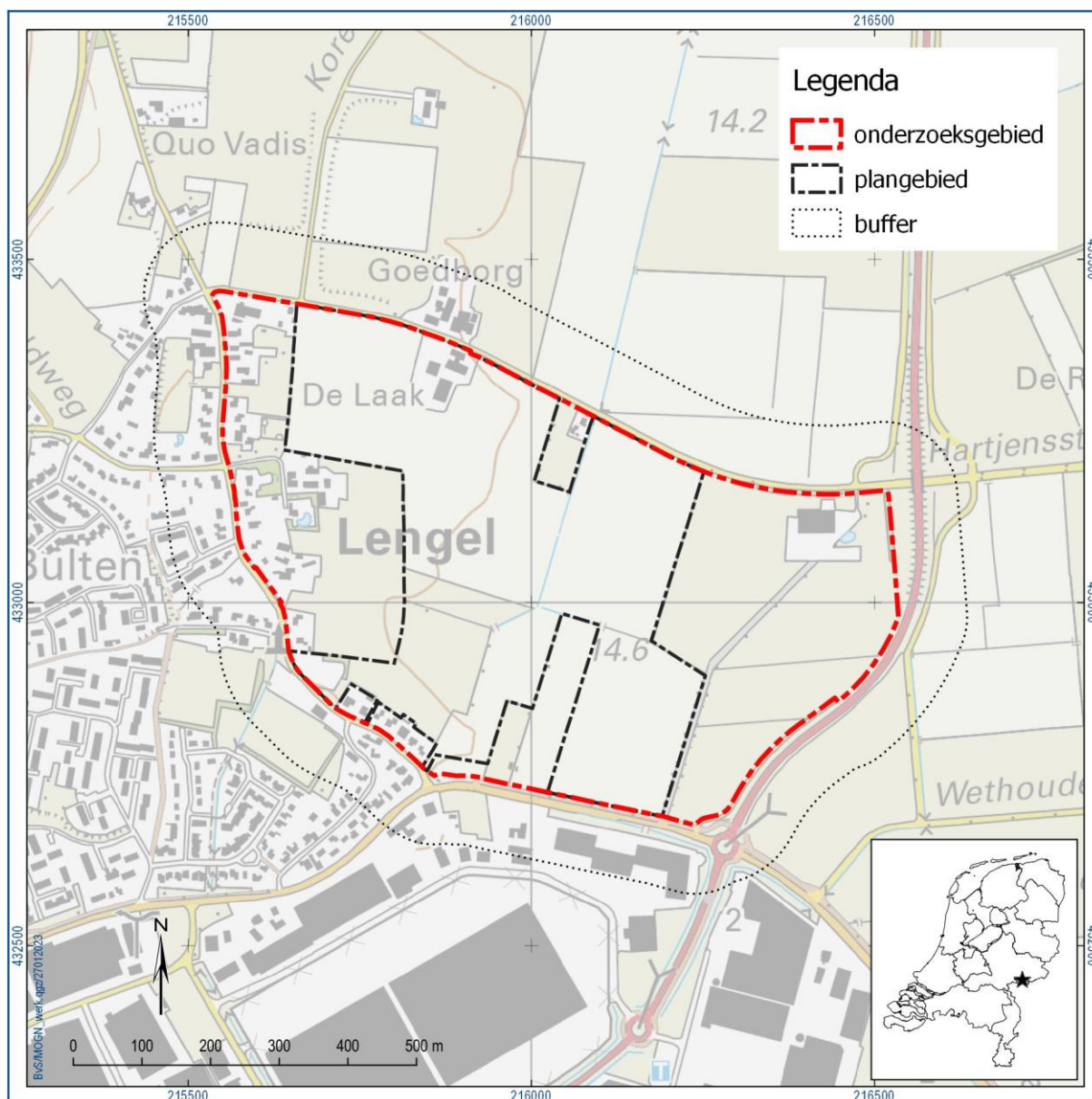
In opdracht van SAB Arnhem BV heeft RAAP in januari 2023 een cultuurhistorisch onderzoek uitgevoerd naar het gebied De Lakermaat te Lengel, bij 's-Heerenberg in de gemeente Montferland. In dit gebied is de ontwikkeling maximaal 349 woningen voorzien. Bij deze ontwikkeling willen de initiatiefnemers het landschap en de biodiversiteit versterken op basis van de kenmerken van het landschap vóór de ruilverkaveling. In voorliggend onderzoek worden deze kenmerken in kaart gebracht.

Figuur 1. Het onderzoeksgebied gezien vanuit het zuidoosten. Op de achtergrond de stuwwal van Montferland. (RAAP, 13-01-2023).

1.2 Ligging plangebied en onderzoeksgebied

Het plangebied bestaat uit een aantal percelen dat eigendom is van de initiatiefnemers. Als onderzoeksgebied is gekozen voor de landschappelijke eenheid waarbinnen het plangebied ligt, te weten het gebied dat omsloten wordt door de Hartjensstraat, Borgstraat (het doodlopende deel ten zuiden van voornoemde straat), Burgemeester van Breemenweg (N316), Meilandsedijk (N816) en Antoniusstraat. Om het gebied in zijn context te kunnen zien is een buffer van 100 meter rondom het onderzoeksgebied genomen waarin karteringen doorgetrokken zijn.

Figuur 2. Aanduiding plangebied en onderzoeksgebied. Inzet: ligging in Nederland (ster).

1.3 Methodiek en leeswijzer

Aan de hand van met name kaartonderzoek en een veldbezoek is het gebied vanuit cultuurhistorisch oogpunt nader bekeken. Hierbij stonden twee thema's centraal. Ten eerste was dat het historische landschap zoals dat zich ontwikkelde en eruit zag vóór de ruilverkaveling in de jaren 1970. Ten tweede was dat de ruilverkaveling en dan met name de elementen die in het kader van deze landschapsplannen als een tweede tijdslaag aan het gebied zijn toegevoegd.

Hoofdstuk 2 bestaat uit de historische analyse van het landschap. Daarin wordt ingezoomd op de ontwikkeling van het gebied en welke ruimtelijke structuren daar onderdeel van uitmaakten. Hieruit volgt een conclusie over de aanwezige cultuurhistorische waarden. Deze worden in hoofdstuk 3 verder beschreven en in hoofdstuk 4 volgen aanbevelingen over de omgang met deze waarden in een nieuw ontwerp.

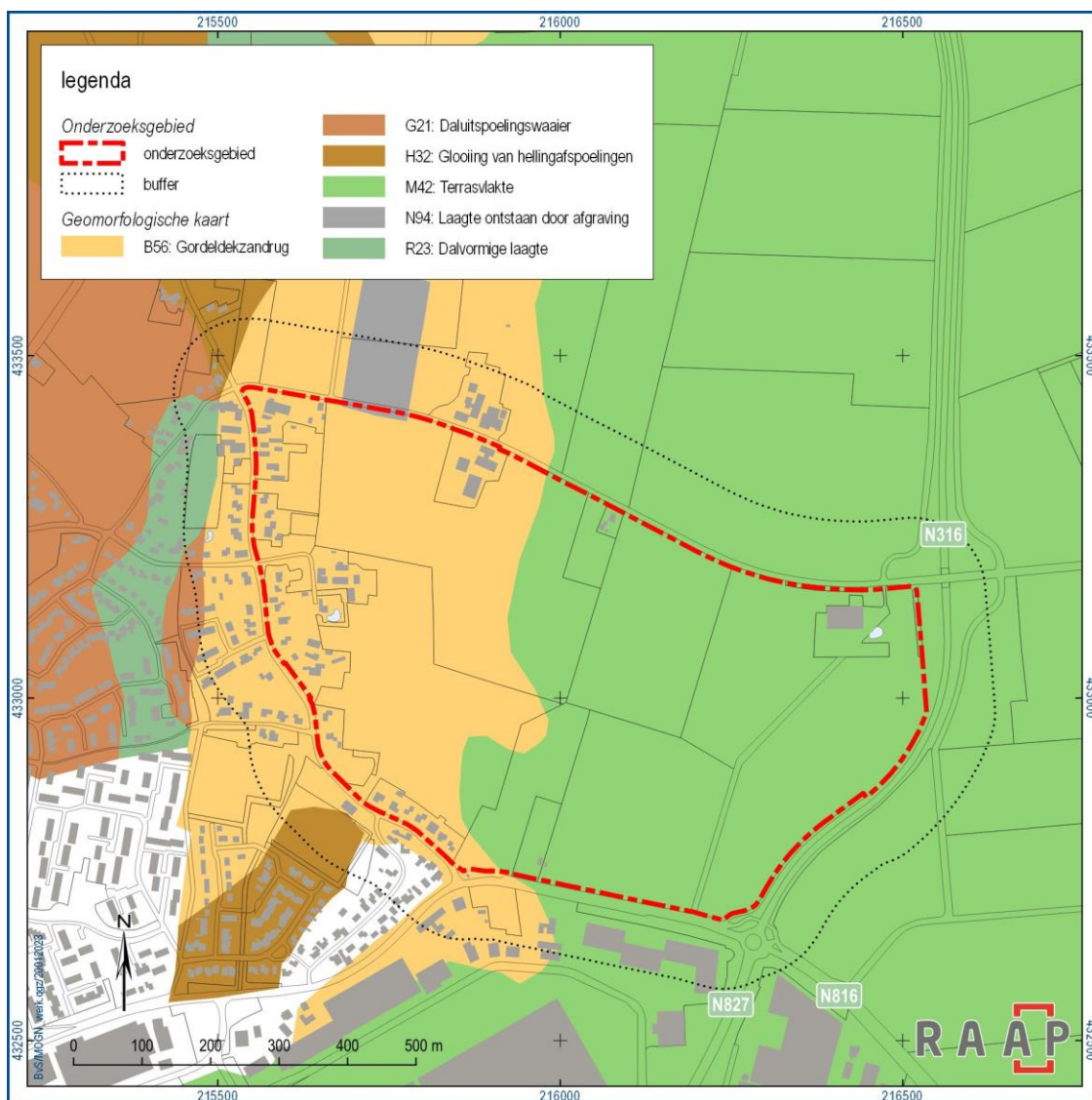
2 Historische analyse

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling van het gebied min of meer chronologisch beschreven en is speciale aandacht voor de ruimtelijke structuren die daar onderdeel van uitmaakten. Het hoofdstuk besluit met overzichten van de aanwezige cultuurhistorische waarden en verdwenen landschappelijke structuren.

2.2 Ondergrond

Het onderzoeksgebied ligt op de oostflank van de stuwwal van Montferland en bevindt zich op de overgang van dekzand aan de voet van de stuwwal (gordeldekzandrug) naar de terrasvlakte van de Oude IJssel.

Figuur 3. Geomorfologische kaart (1:50.000) van het onderzoeksgebied.

De dekzandgronden zijn door eeuwenlange bemesting volgens het potstalsysteem, met inmenging van bosstrooisel en graszoden, verrijkt tot bruine enkeerdgronden. Het plaggendek is hier meer dan 50

centimeter dik.¹ De bruine kleur wijst erop dat met de mest plaggen met minerale kleideeltjes zijn opgebracht. De aangrenzende terrasvlakte bestaat dan ook voornamelijk uit klei met in het noorden van het onderzoeksgebied ook wat zavel. Het onderzoeksgebied kent zo twee helften met een zeer verschillende bodemgesteldheid, wat zich ook vertaalde in een uiteenlopend landgebruik (zie hieronder).

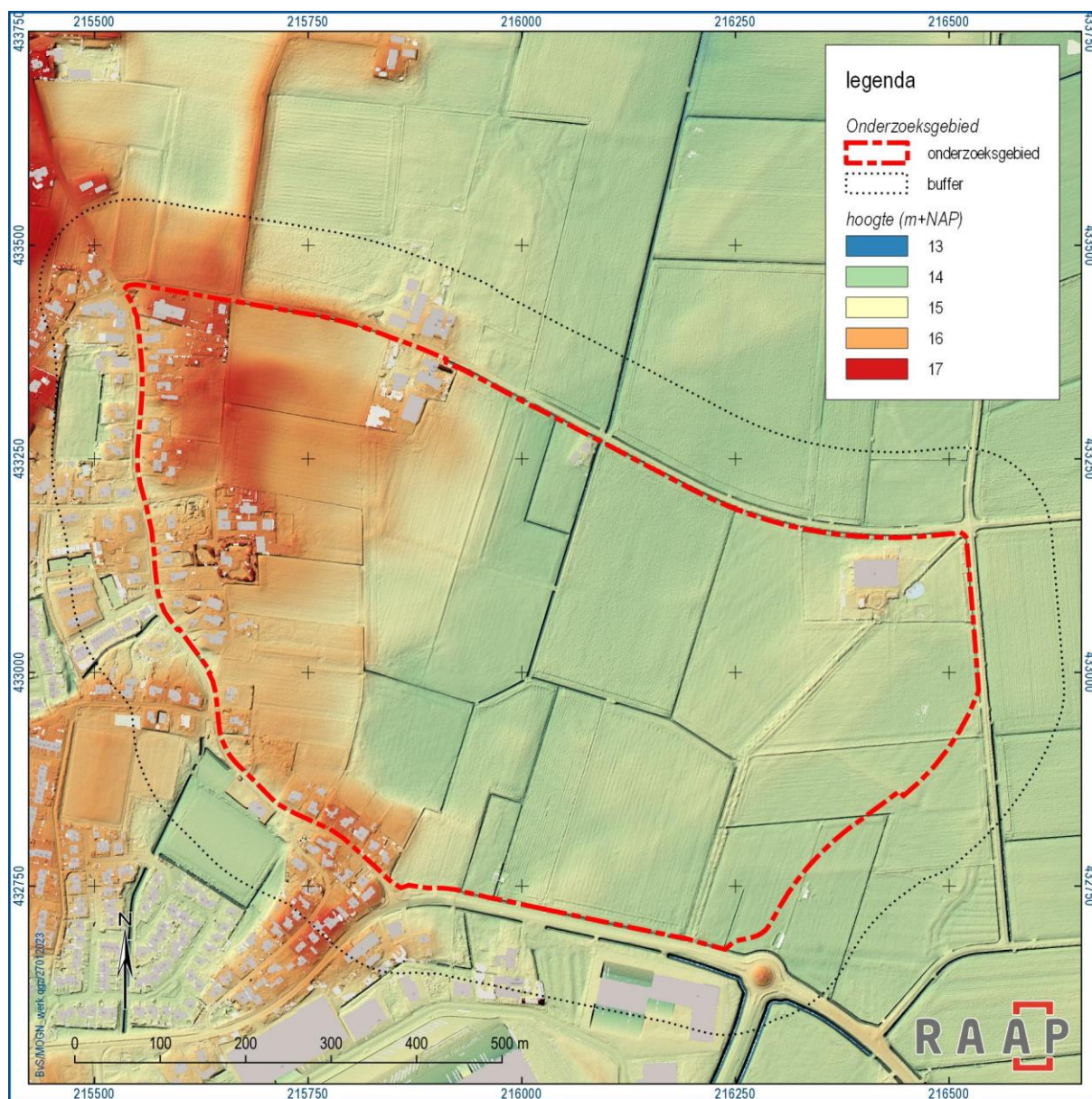

Figuur 4. Voorbeeld bijschrift figuur.

De bodem en geomorfologie zijn herkenbaar op de hoogtekkaart. Het dekzand ligt duidelijk hoger dan het rivierterras. Geen van beide gebieden is helemaal vlak. In het dekzand komen glooiingen voor. Het hoogste deel binnen het plangebied ligt waarschijnlijk zo hoog door de lange periode van plaggenbemesting.

¹ Willemse e.a. 2014, 49.

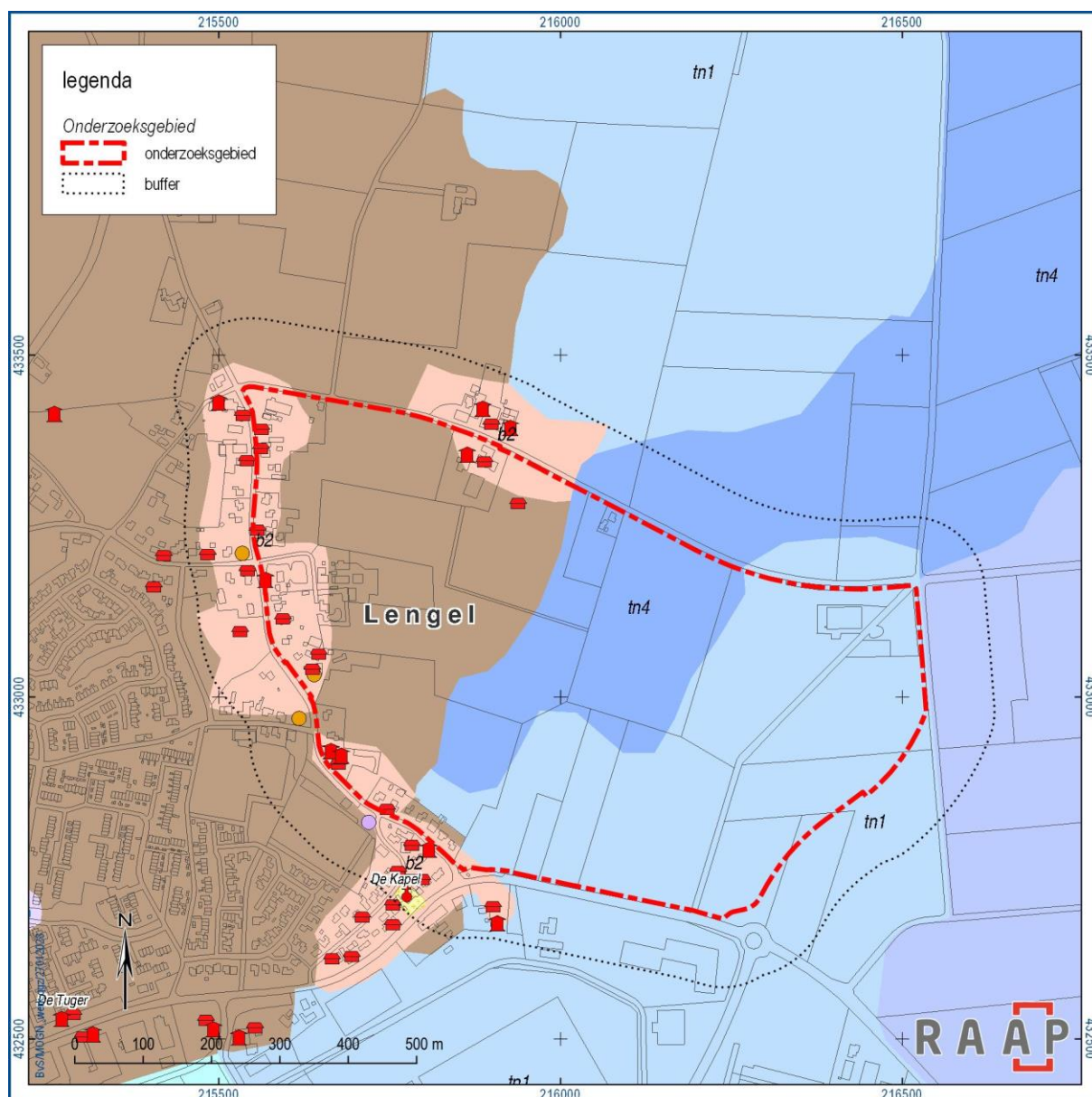
Ook het rivierterras is glooiend, zij het minder uitgesproken dan het dekzand. Het midden van het onderzoeksgebied ligt iets lager dan het oostelijk deel. In het oosten is een ruggetje aanwezig dat vanuit de richting van 's-Heerenberg naar het noordoosten loopt.

Figuur 5. Hoogtekaart van het onderzoeksgebied (AHN3).

2.3 Cultuurhistorische waardenkaart

In tegenstelling tot de geomorfologische en bodemkaarten komt op de cultuurhistorische waardenkaart de driedeling in hoogteligging van het onderzoeksgebied wel tot uitdrukking.

Figuur 6. Uitsnede van de cultuurhistorische kenmerkenkaart (Willemse e.a., 2014, kaarbijlage 3). Bruin = droge kamptontginningen, roze = historische dorpskern, lichtblauw = rivierterrasantginning op afwisselend plateaus en laagten, donkerblauw = geulen in het rivierterrassengebied, paarsblauw = rivierterrasantginningen op hogere plateaus.

2.4 Landschappelijke ontwikkeling

2.4.1 Vóór de ruilverkaveling

De oudste nauwkeurige kaart waarop het hele onderzoeksgebied is afgebeeld, is de kadastrale minuutplan uit 1822. Het kadaster werd formeel van kracht in 1832. In het kaartenboek van de bezittingen van Huis Bergh uit 1727 komen ook verschillende percelen in Lengel voor, die dezelfde vorm hebben als op de kadastrale minuutplan.² Hieruit kan geconcludeerd worden dat het verkavelingspatroon zoals dit voorkomt op de minuutplan ten minste al een eeuw ouder is. De

² Zie bijvoorbeeld Archief Kasteel Huis Bergh, toegang 0214, inventaris 2887, folio 22.

minuutplan is in opdracht van de Fryske Akademy gevectoriseerd (HisGIS). Bij weergave van het landgebruik is direct ook de bodemkundige tweedeling herkenbaar.

Figuur 7. Het onderzoeksgebied op de gevectoriseerde minuutplan (HisGIS Gelderland, Fryske Akademy).

Landgebruik

Het zandige westen was begin 19e eeuw verdeeld in kleine strookvormige percelen en in gebruik als bouwland. Hierin lijken nog ontginningsblokken herkenbaar te zijn, omgeven door de wegen. Dit zijn stukken grond die in één keer zijn ontgonnen en daarbij verdeeld onder de deelnemers van de ontginning. Het ontginningsblok in het westen van het onderzoeksgebied wordt op de kadastrale minuutplan De Hoge Slakkeling genoemd.³ 'Slak' is in dezen mogelijk verwant aan 'slag', wat duidt op het slaan of verdelen van een stuk grond, bijvoorbeeld onder degenen die het ontgonnen hebben.⁴

³ Kadastrale gemeente 's-Heerenberg, sectie I, eerste blad.

⁴ Schönfeld, 1980, 132-133.

Geheel anders was de structuur op de kleiige terrasvlakte. De percelen waren hier groot en onregelmatig blokvorming. Het lage middendeel van het onderzoeksgebied was in gebruik als weiland en de rug in het oosten opnieuw als bouwland. Het verschil in hoogteligging vertaalde zich ook hier in een ander landgebruik. Over de rug liep een weg, de Laakmaatsche Straat. De hoofdweg boog halverwege af in noordelijke richting om uit te komen bij de boerderij die nu de naam De Laak draagt (Hartjensstraat 2). De huidige boerderij uit ongeveer 1890⁵ staat op de plaats van zijn voorganger, zichtbaar op de minuutplan, waarvan de ouderdom onbekend is.

Over het ruggetje waarover het zuidelijk deel van de Laakmaatsche Straat liep, liep in noordelijke richting een smallere weg door. Deze weg werd op de minuutplan na de T-splitsing net buiten het onderzoeksgebied Damsche Straat genoemd, verwijzend naar het ontginningsblok De Dam direct ten oosten van het onderzoeksgebied.⁶ De aanduiding 'dam' verwijst mogelijk naar de Meilandsche Dijk die zich aan de zuidrand van het onderzoeksgebied bevond. Deze dijk voorkwam waarschijnlijk dat water vanuit de Duitse gebieden ten noorden van de Rijn de omgeving van Lengel bedreigde.

Bebouwing

In het plangebied bevonden zich aan het begin van de 19^e eeuw drie erven. In het noorden, noordelijk van de toenmalige Bultjes Straat, het voorgenoemde erf ter plaatse van de huidige boerderij De Laak. De boerderij met bijgebouw, erf, tuin en boomgaard waren eigendom van Hermen Meijer Wzn.⁷

Aan de overzijde van de Bultjes Straat lag een klein erf met daarop een huis waarin Leendert Messing Az. woonde. Het was, samen met het omliggende perceel bouwland, eigendom van de Heer van Bergh, Carel vorst van Hohenzollern Sigmaringen.⁸ Dit erf is rond het midden van de 20^e eeuw verdwenen.

In het zuidwesten van het plangebied stond eveneens een boerderij met bijgebouwen, waaronder een schaapskooi. Deze was eigendom van de Diaconie van Zeddam.⁹ Begin jaren 1920 werd hier een openbare school gebouwd.¹⁰ In 1923 werd de school katholiek als de Sint Bonifatiuschool.¹¹ In de jaren 1930 ging het terrein weer over naar de gemeente, waarna hier na de oorlog de kinderwagenfabriek ANEB gevestigd werd. Hierbij werd de school aan de linker- en achterzijde uitgebreid.¹² In januari 1966 brandde de fabriek grotendeels af.¹³ Niet lang daarna werd ten zuiden van de fabriek en het oude schoolgebouw, aan de weg, een moderne kleuterschool gebouwd.¹⁴

⁵ Laak (Boerderij) op Berghapedia.

⁶ Kadastrale gemeente 's-Heerenberg, sectie I, eerste blad.

⁷ OAT 's-Heerenberg I, nrs. 58, 59 en 60.

⁸ OAT 's-Heerenberg I, nrs. 192 en 193.

⁹ OAT 's-Heerenberg I, nrs. 175, 176 en 177.

¹⁰ Kadastrale gemeente 's-Heerenberg, artikel 3498, volgnummer 80.

¹¹ Kadastrale gemeente 's-Heerenberg, artikel 2463, volgnummer 42 en Lagere school Lengel op Berghapedia.

¹² Kadastrale gemeente 's-Heerenberg, sectie I, hulpkaart 239.

¹³ Aneb-Kinderwagenfabriek op Berghapedia.

¹⁴ Kleuterschool Lengel op Berghapedia.

Figuur 8. De ANEB Kinderwagenfabriek in het zuidwesten van het plangebied gezien vanuit het zuiden. Rechts het oude schoolgebouw. In 1966 is de fabriek grotendeels afgebrand. (Berghapedia).

Figuur 9. De kleuterschool aan de Antoniusstraat rond 1970. (Beghapedia).

Afgezien van de drie erven binnen het plangebied bevonden zich binnen het onderzoeksgebied begin 19^e eeuw nog zeven erven. Deze waren allen gelegen aan de huidige Antoniusstraat. Aan de straat stond ter hoogte van het huidige huisnummer 13 een schaapskooi.

Op het perceel achter de huidige Antoniusstraat 7 werd in 1855 een houten korenmolen gebouwd in opdracht van G. de Bree. Op 4 oktober 1861 is de molen afgebrand, mogelijk doordat de knechten het licht (kaars of olielamp) vergeten waren uit te doen na het slijpen van de stenen.¹⁵

Figuur 10. De locatie waar de scholen en fabriek stonden is sinds de sloop onbebouwd gebleven. Duidelijk zichtbaar is de hogere ligging van het land ten opzichte van de weg. (RAAP, 13-01-2023).

Landschap

De (gevectoriseerde) minuutplannen geven een beeld van het landgebruik, maar niet zo zeer van de landinrichting. Deze wordt voor het eerst pas helder weergegeven op de topografische kaart van 1888. Te zien zijn bomenrijen en heggen, die een beeld geven van de diverse inrichting van het gebied. Niet alleen kende het gebied een variëteit aan landgebruik, ook de verticale component van het landschap was divers.

Kenmerkend voor de bouwlanden op de zandgronden, was het bouwland in het onderzoeksgebied vrij van opgaand groen. De enige bomen waren te vinden op of nabij de erven. Opeenvolgende topografische kaarten (zie figuur 12 op pagina 17) laten zien dat gaandeweg de 19^e en 20^e eeuw de hoeveelheid beplanting op de perceelsranden in het lagere deel van het onderzoeksgebied toenam.

De maximale omvang van de landschapselementen in het gebied is weergegeven op figuur 11 op de volgende pagina. De voorgenoemde tweedeling tussen het hoger gelegen zandige westen en het lager gelegen kleiige midden en oosten van het onderzoeksgebied is ook hier zichtbaar. De meeste wegen en paden bevonden zich in het westen, terwijl het meeste opgaande groen zich in het midden en

¹⁵ Verdwenen molen Lengel op Berghapedia.

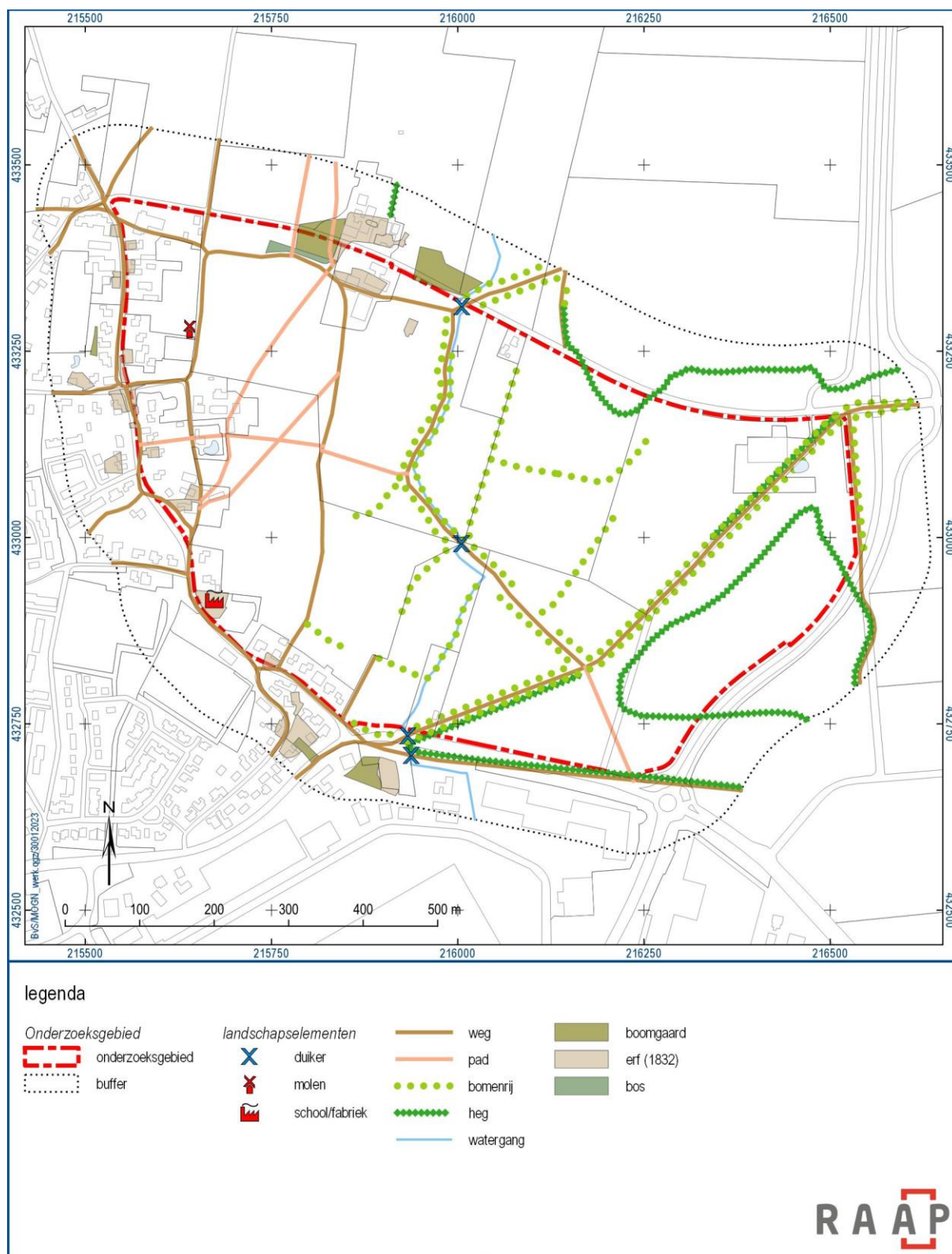
oosten bevond. Hier valt nog op dat heggen alleen langs het ruggetje in het oosten voorkwamen en niet in het lage midden van het onderzoeksgebied. De heggen lijken de overgang van dit ruggetje naar de lage delen te markeren. Ze bevonden zich zowel tussen twee percelen als tussen percelen en de wegen. Ook bomenrijen bevonden zich zowel langs wegen als langs perceelsranden.

Centraal door het gebied liep een watergang, die de wegen kruiste met duikers, en die het gebied ontwaterde in noordelijke richting, uiteindelijk uitwaterend op de Oude IJssel. Net ten zuiden van het onderzoeksgebied lag de waterscheiding met het stroomgebied van de Rijn.¹⁶

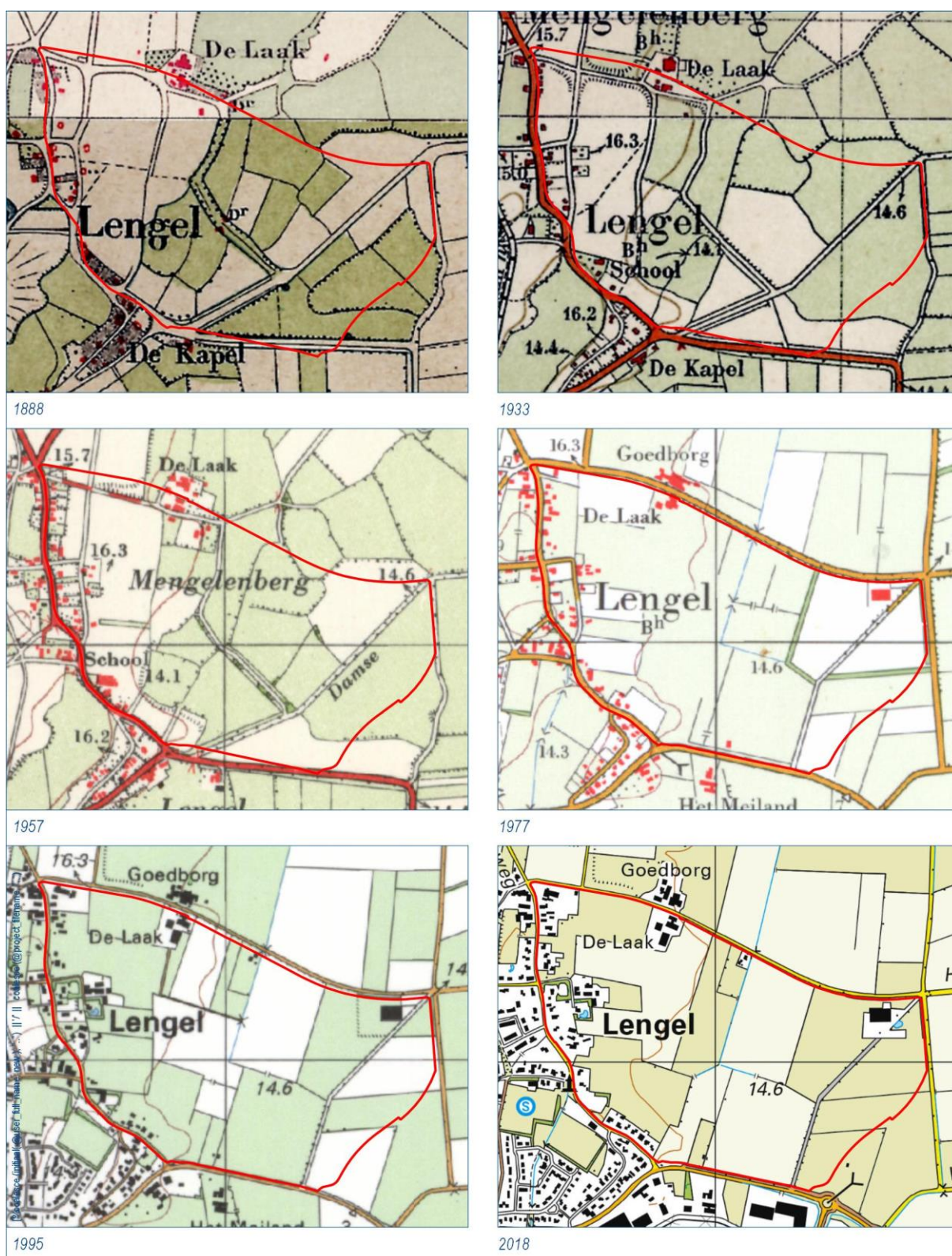
Slechts in het uiterste westen en oosten van het onderzoeksgebied zijn elementen te vinden die ook in het huidige landschap nog voorkomen, en dus als het ware de ruilverkaveling 'overleefd' hebben. Dit is allereerst de Antoniusstraat en directe omgeving, al is de straat in de loop der tijd wel wat meer gestroomlijnd. De bebouwing langs de straat is weliswaar toegenomen, maar de straat als ruimtelijke structuur is nog altijd aanwezig. Ook het erf van De Laak is een constante factor in het gebied.

Aan de oostzijde van het onderzoeksgebied is het deel van de Borgstraat ten noorden van de N316 nog aanwezig, inclusief bomenrij. Ook de bomenrij langs het noordelijk deel van de weg die schuin door het gebied richting 's-Heerenberg leidde is nog aanwezig. Dit ligt nu deels op een privaat erf en is dus niet meer toegankelijk. De tunnel in de Hartjensstraat ligt op de plaats waar van oudsher de Damsche Straat vanaf het onderzoeksgebied naar het oosten voerde. Het centrale deel van het onderzoeksgebied is met de ruilverkaveling het meest veranderd. Al liggen hier nog een perceelsgrens en een duiker nog op de historische locaties.

¹⁶ Waterstaatskaart, 1^e editie (ca. 1880), blad 40-4.

Figuur 11. Landschapselementen in het onderzoeksgebied vóór de ruilverkaveling (laatste ijkmoment 1957) geprojecteerd over de huidige topografie. (HisGIS & Topotijdreis).

Figuur 12. Ontwikkeling van het onderzoeksgebied (in rood) op diverse topografische kaarten. (Topotijdreis).

2.4.2 Ruilverkaveling

Het onderzoeksgebied ligt aan de westkant van het grote gebied van de Ruilverkaveling Gendringen. Onderdeel van deze ruilverkaveling was niet alleen het creëren van grotere landbouwpercelen en rechte wegen; ook een landschapsplan was onderdeel van de plannen. Het landschapsplan gaf aan waar beplanting gerooid moest worden, welke beplanting kon blijven staan en waar nieuwe beplanting moest worden toegevoegd. Het gaat dan om beplanting langs perceelsgrenzen en wegen, maar ook om bosjes en erfbeplanting. Kleuren op de kaarten gaven aan welk type beplanting waar moest komen.¹⁷

Bij het opstellen van deze plannen is uitgegaan van het bestaande landschap. Onderscheid tussen gebieden die van oudsher open en gesloten karakters hadden werd bijvoorbeeld gehandhaafd.¹⁸ Voor het onderzoeksgebied betekent dit dat het lage oostelijke deel stond ingetekend als “gebieden waarin het behoud of het aanbrengen van enige kavelgrens beplanting gewenst is”.¹⁹

Aanvankelijke plan

In het aanvankelijk plan (figuur 13) zou de beplanting langs de weg die schuin door het gebied voerde blijven bestaan, maar de weg zou wel verdwijnen. De weg in het noorden, langs De Laak, zou vanaf de Antoniusstraat het oude tracé volgen en vanaf De Laak doorgetrokken worden naar de oude Damsche Straat. Op het plan is een cirkel te zien halverwege het nieuwe tracé van deze weg. Deze cirkel geeft aan dat hier een bocht in de weg moest komen, om de weg aantrekkelijk te houden. Het realiseren van deze bocht is waarschijnlijk de reden dat uiteindelijk de weg ten noorden van De Laak is komen te liggen, maar in het oosten wel aansluit op de oude Damsche Straat.

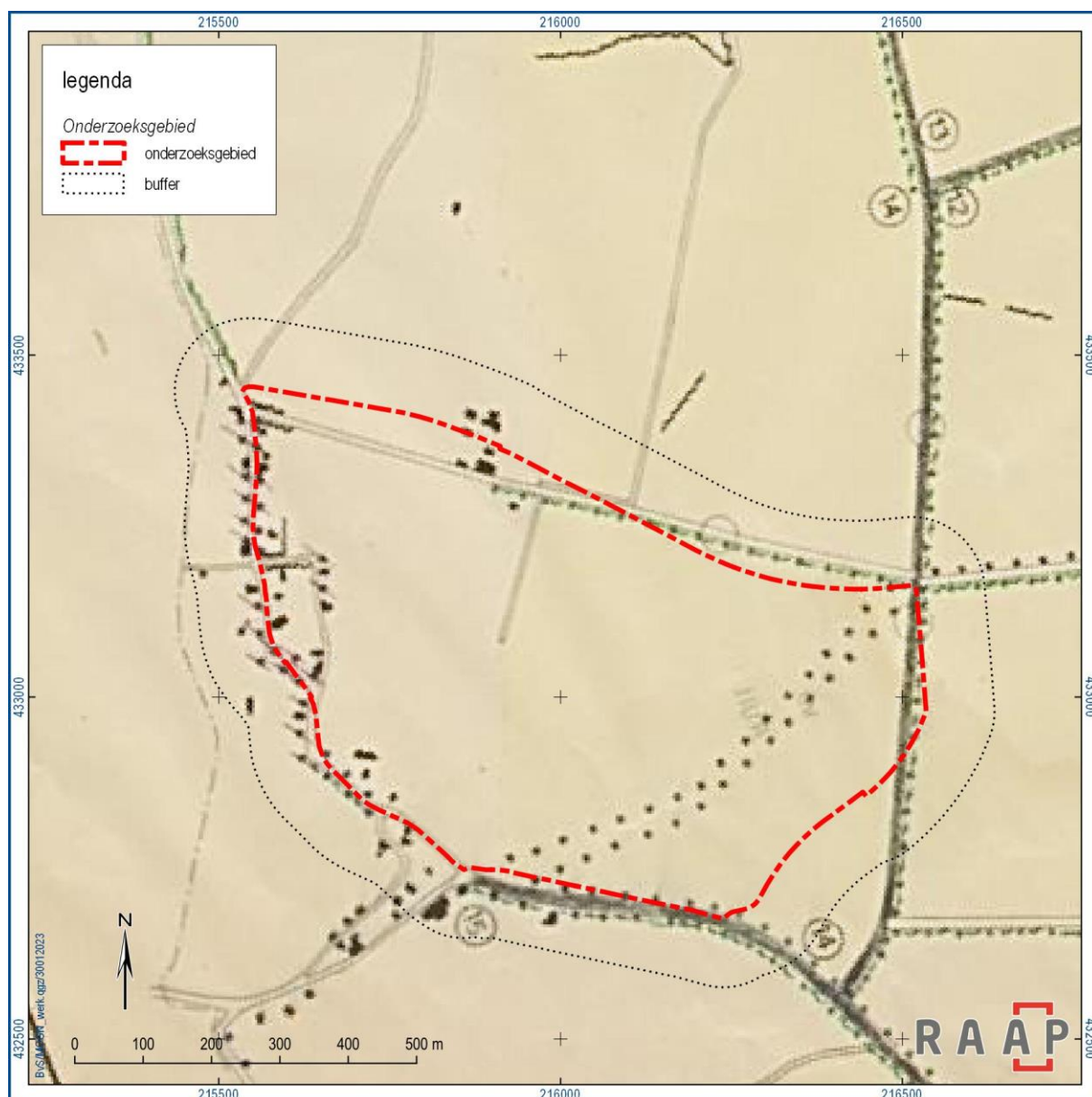
Het aanvankelijk plan voorzag in beplanting langs alle wegen die het onderzoeksgebied begrenzen. Aan de noordzijde zou, oostelijk van De Laak in het lagere deel, een rij populieren langs de zuidzijde van de weg komen met eronder “struikbeplanting van meidoorn, veldesdoorn, hondsroos, hazelaar, e.d.”.²⁰ Dezelfde beplanting moest langs de oostzijde van de (recht getrokken) Borgstraat komen en aan de zuidzijde van de Meilandsedijk. Aan de noordzijde van deze weg moesten populieren zonder struikbeplanting komen. Langs westelijk deel van deze weg kon aan weersijden de bestaande beplanting blijven staan, waarbij aan de zuidkant wel stuiken werden aangebracht. Voor het zuidelijkste deel van de Antoniusstraat gold hetzelfde. Noordelijk van de locatie van de school moesten aan de westzijde over de gehele lengte en aan de oostzijde op enkele plaatsen, lindes geplant worden.

¹⁷ Van Blerck, 2022, 17.

¹⁸ Andela, 2000, 198 en Van Blerck, 2022, 144 e.v.

¹⁹ Special Collections, Wageningen University & Research – Library nr. 42.0395.10.

²⁰ Special Collections, Wageningen University & Research – Library nr. 42.0395.10.

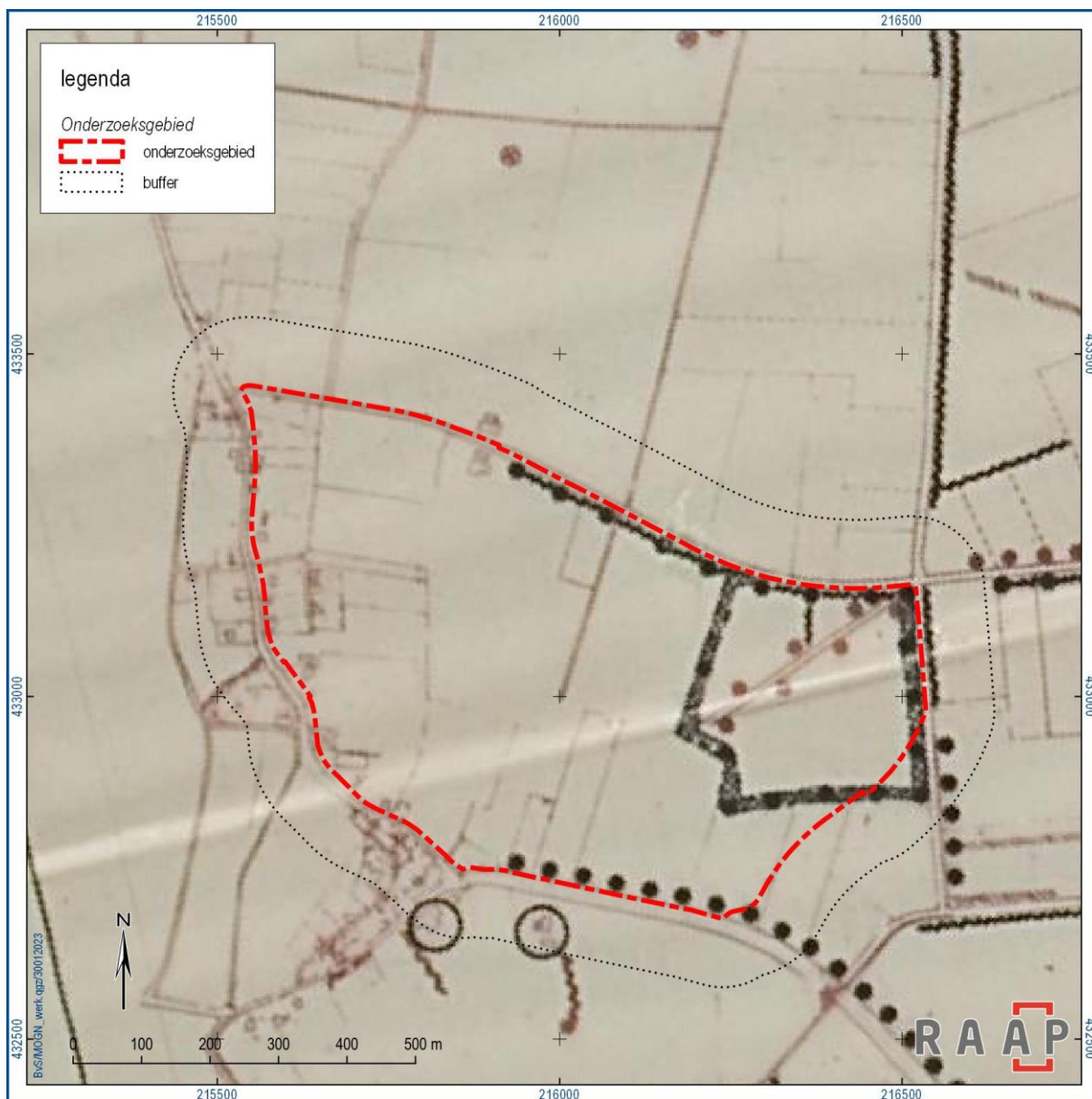

Figuur 13. Het aanvankelijke landschapsplan van de Ruilverkaveling Gendringen. (WUR TUiN 42.0395.10).

Uiteindelijke plan

In het uiteindelijke plan (figuur 14) is zoals hiervoor besproken de weg langs De Haar verlegd naar de noordkant van de boerderij. Aan de zuidkant van de weg is oostelijk van De Haar een nieuw aan te brengen bomenrij met struikbeplanting ingetekend. Van de weg die diagonaal door het onderzoeksgebied liep kon alleen het oostelijk deel blijven bestaan, het zuidelijk deel moest verdwijnen. Rond een min of meer vierkant terrein rondom het resterende deel van deze weg, was een houtwal/-singel met bomen ingetekend. In het noorden ervan plande men struikbeplanting haaks op de nieuwe weg. Langs de Borgstraat was nu aan de oostzijde van de noordelijke helft alleen struikbeplanting voorzien en langs de zuidelijke helft alleen een bomenrij. Deze kaart geeft geen informatie over de soorten, alleen of beplanting nieuw of oud is. Ook aan de noordzijde van de Meilandsedijk was een bomenrij voorzien. De twee omcirkelde erven ten zuiden ervan zouden erfbeplanting moeten krijgen. Van beplanting op de zandgrond is op deze kaart geen sprake meer.

In het landschapsplan was ook opgenomen dat de waterloop die centraal in het onderzoeksgebied begint en naar het noorden loopt, gehandhaafd bleef als belangrijkste afwateringskanaal van het gebied. Ten noorden van de Hartjensstraat zou de loop hiervan rechtgetrokken worden en daarmee sterk veranderen.

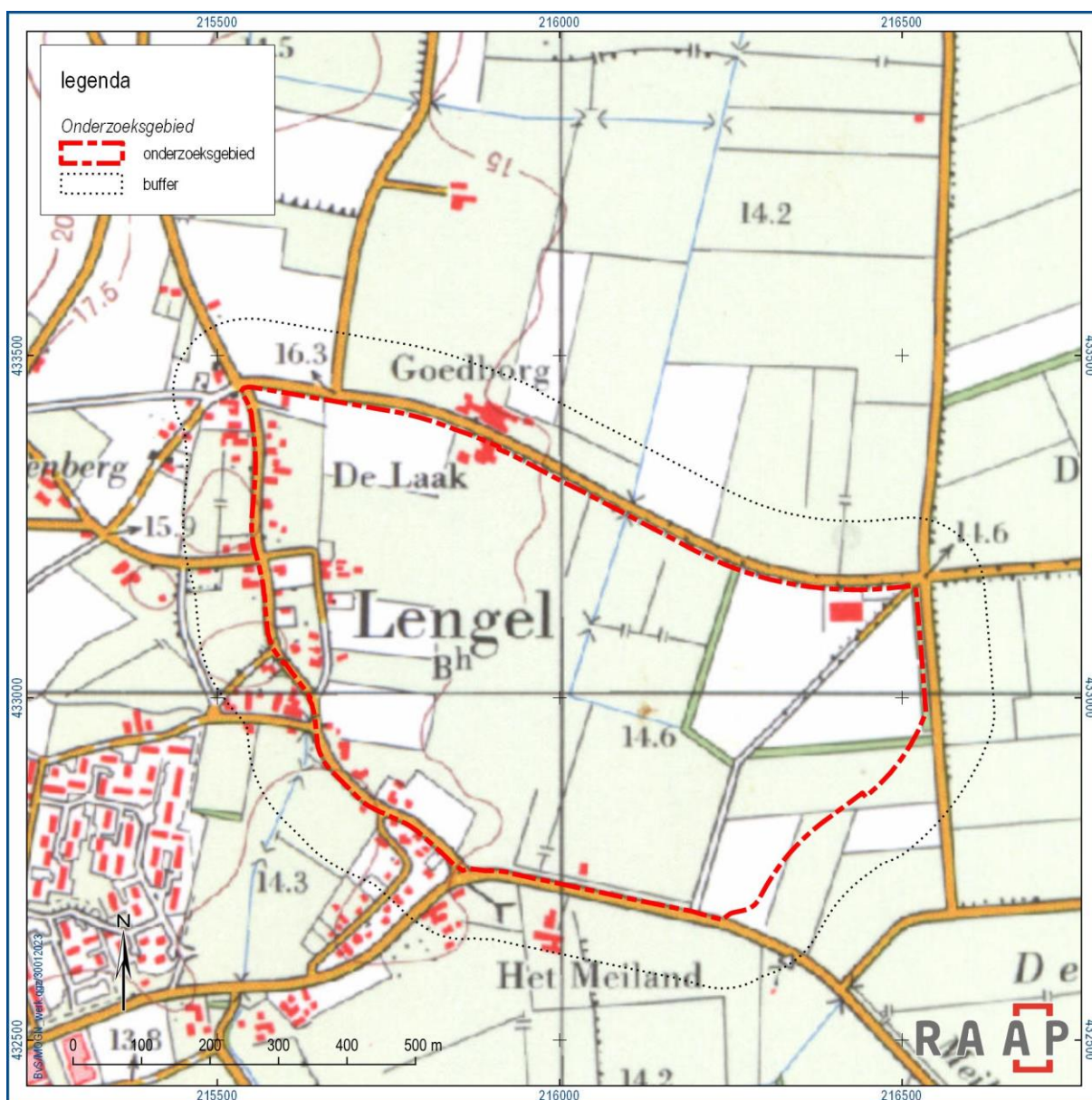

Figuur 14. Het uiteindelijke landschapsplan van de Ruilverkaveling Gendringen. (WUR TUin 42.0395.01).

Uitvoering

De topografische kaart van 1977 (figuur 15, zie ook de kaartvergelijking, figuur 12) laat zien dat het plan ook grotendeels zo is uitgevoerd. Langs de zuidzijde van de Hartjensstraat staan bomen (grote stippen) en struiken (kleine stippen) ingetekend. Ook aan de noordzijde zijn echter enkele bomen ingetekend. Langs het noordelijk deel van de Borgstraat zijn struiken ingetekend, maar langs het zuidelijk deel geen bomen. Ook langs de Meilandsedijk stonden in 1977 geen bomen. Wel duidelijk herkenbaar op de kaart is de houtsingel die in een vierkantige vorm in het noordoosten van het onderzoeksgebied is aangelegd. De zuidelijke begrenzing hiervan lag echter één perceel noordelijker

dan in het plan stond aangegeven. De struiken hierbinnen die haaks op de Hartjensstraat stonden weergegeven op het landschapsplan, komen op de kaart van 1977 niet voor.

Figuur 15. Topografische kaart van 1977, de eerste die gemaakt is na de voltooiing van de ruilverkaveling. (Topotijdreis).

Nieuw op de kaart, en niet weergegeven in het landschapsplan, zijn twee elementen. Ten eerste is dat het erf dat in het noordoosten van het onderzoeksgebied gesticht is (Rosa's Hoeve, Hartjensstraat 6). Dit erf werd ontsloten via het resterende deel van de weg die schuin door het gebied ging. Ten tweede is dat het verlengde van deze schuine weg. In het landschapsplan was alleen van de laanbeplanting in het noordelijke deel aangegeven dat deze zou blijven bestaan. Het zuidelijk deel van de oude weg was na de ruilverkaveling inderdaad verdwenen. De weg tussen de resterende laanbeplanting was echter ook nog aanwezig na de ruilverkaveling. Vanaf de houtsingels was deze echter in zuidelijke richting doorgetrokken en sloot haaks aan op de Meilandsedijk. Langs dit deel van de weg was geen beplanting aanwezig.

Figuur 16. Aan de zuidkant van de Hartjensstraat is conform het landschapsplan van de ruilverkaveling een bomenrij aangeplant. De rij bestaat uit eiken. Hier en daar zijn resten van de struikbeplanting die eronder stond nog aanwezig, wat vrij zeldzaam is. Linksachter zien we de bocht in de weg die aangelegd moest worden en waardoor de weg nu ten noorden van De Laak ligt. (RAAP, 13-01-2023).

De meest ingrijpende verandering die door de ruilverkaveling in het gebied heeft plaatsgevonden, maar waarover in het landschapsplan niets te vinden was, is de verkaveling binnen het onderzoeksgebied. Inherent aan de ruilverkaveling is een vrijwel volledige herverkaveling van het gebied. Bijna geen enkele perceelsgrens was in 1977 nog hetzelfde als voor de ruilverkaveling.

Opvallend is verder dat ook het landgebruik sterk gewijzigd was ten opzichte van vóór de ruilverkaveling. Op het zand kwam nu naast bouwland ook grasland voor. De inrichting van het gebied was wat monotoner en opener geworden dan voor de ruilverkaveling. Alleen het noordoostelijk deel van het onderzoeksgebied was in 1977 nog vrij kleinschalig.

Figuur 17. Zicht vanuit het zuiden over het open centrale deel van het onderzoeksgebied. Waar hier tot de ruilverkavelingen bomenrijen en heggen voorkwamen, is hier sinds de ruilverkaveling geen opgaande beplanting meer aanwezig. (RAAP, 13-01-2023).

2.4.3 Na de ruilverkaveling

In de jaren nadat de ruilverkaveling voltooid was, is het opgaand groen in de oostelijke helft van het onderzoeksgebied uitgebreid. Langs het zuidelijk deel van de nieuwe weg door het gebied werden ook bomen aangeplant en ook de voorziene bomenrij langs het zuidelijk deel van de Borgstraat is aangeplant. Anders dan het landschapsplan aangaf, zijn de bomen hier aan de westzijde aangeplant. Langs de noordzijde Meilandsedijk zijn pas in 2008 of 2009 bomen geplant, te weten elzen.²¹

Noordoostelijk deel onderzoeksgebied

Ingrijpender voor de openheid van het gebied is het verdwijnen van de houtsingels in het noordoostelijk deel van het onderzoeksgebied. Op de topografische kaart van 1977 zijn ze duidelijk aanwezig. De kaart van 1986 (niet afgebeeld) gaf aan de oost- en zuidzijde alleen nog een bomenrij weer, terwijl de westzijde nog wel als houtsingel stond ingetekend. In 1995 (zie figuur 12) waren al deze structuren volledig verdwenen.

Sinds ongeveer 2010 wordt de perceelssloot aan de zuidkant van het perceel dat ooit omsloten werd door een houtsingel minder strak onderhouden, waardoor er opslag heeft kunnen plaatsvinden.²² Hierdoor wordt (onbewust) langzaam de verdwenen structuur uit het landschapsplan van de ruilverkaveling weer teruggebracht.

²¹ Vergelijking tussen de luchtfoto's van 2008 en 2009 op Topotijdreis en Google Streetview (2009).

²² Luchtfoto's op Topotijdreis.

Figuur 18. Door opslag in de sloot ten zuiden van Rosa's Hoeve is hier weer opgaand groen aanwezig. Op de achtergrond is de laanbeplanting langs het weggetje dat schuin door het gebied loopt zichtbaar. Duidelijk is het verschil in grootte (en ouderdom) tussen de bomen links (zuid) en rechts van het midden. Op de voorgrond de N316. (RAAP, 13-01-2023).

Figuur 19. De Borgstraat gezien vanuit het noorden. Rechts ligt het laatste restant van de houtsingels in het noordoosten van het onderzoeksgebied. Links een bomenrij waar het landschapsplan struiken voorzag. Op de achtergrond het deel van de weg ten zuiden van de N316. Daar staat een bomenrij aan de westkant (rechts) van de weg, waar het landschapsplan die aan de oostkant voorzien had. (RAAP, 13-01-2023).

De weg die schuin door het gebied liep, en doorgetrokken was tot de Meilandsedijk, staat nog altijd op topografische kaarten weergegeven. Het noordelijkste deel hiervan was echter de toegangsweg tot Rosa's Hoeve en als zodanig niet openbaar; duidelijk aangegeven ook door bordjes 'Eigen weg' en 'Verboden toegang voor onbevoegden'.²³ Door de aanleg van een bijgebouw en bestraat plein is een deel van de laanbeplanting verdwenen.

Figuur 20. De weg die schuin door het gebied loopt gezien vanaf de Hartjensstraat. De weg vormde hier na de ruilverkaveling de toegangsweg tot Rosa's Hoeve tot de aanleg van de onderdoorgang van de N316 in 2020. De duidelijk oude eiken zijn een van de weinige structuren in het onderzoeksgebied die van vóór de ruilverkaveling dateren. (RAAP, 13-01-2023).

De rest van de (voormalige) weg bestaat uit een bomenrij aan weerszijden van de weg en verwilderde struiken (opslag?) daaronder. Ertussen is nog een ruimte van enkele meters vrij van hoog opgaande beplanting, maar van een echt begaanbaar pad is geen sprake. Dit zou ook niet zinvol zijn aangezien het pad in het noorden doodloopt.

Landgebruik

Sinds de ruilverkaveling en vooral de komst van moderne landbouwmethoden is de samenhang tussen bodemgesteldheid en landgebruik grotendeels verdwenen. In het onderzoeksgebied lijkt het gebruik van percelen als bouw- of grasland bijna willekeurig te veranderen tussen nieuwere versies van topografische kaarten. De tweedeling die het gebied van oudsher kenmerkte – hooggelegen zand met daarop bouwland tegenover laaggelegen klei met daarop weiland – is niet meer aanwezig in het huidige landschap.

²³ Google Streetview (2010) en veldbezoek (2023).

Figuur 21. De weg door het gebied vanuit het zuiden gezien. De (relatief jonge) laanbeplanting heeft samen met de verwilderde ondergroei een duidelijk effect op de openheid van het gebied, maar doordat de weg niet meer gebruikt kan worden heeft het geheel weinig belevingswaarde. Aan het einde is de bocht naar het oude deel van de weg zichtbaar. (RAAP, 13-01-2023).

Figuur 22. Zicht op het onderzoeksgebied het noordwesten. Links tussen de bomen ligt De Laak. Op dit hoogste deel van het gebied was tijdens het veldbezoek grasland aanwezig, terwijl op lager gelegen percelen naar het westen bouwland waren. Dit illustreert de onleesbaarheid van het landschap in het gebied de laatste decennia heen. (RAAP, 13-01-2023).

Figuur 23. Beeldbepalende eiken markeren de oude erven aan de noordzijde van het onderzoeksgebied (De Laak (rechts) en Goedborg). Sinds de ruilverkaveling voert de weg hier tussen de erven door in plaats van ten zuiden van De Laak. Opvallend is dat de erfbeplanting van De Laak vrijwel uitsluitend uit (gebiedsvreemde) naaldbomen. (RAAP, 13-01-2023).

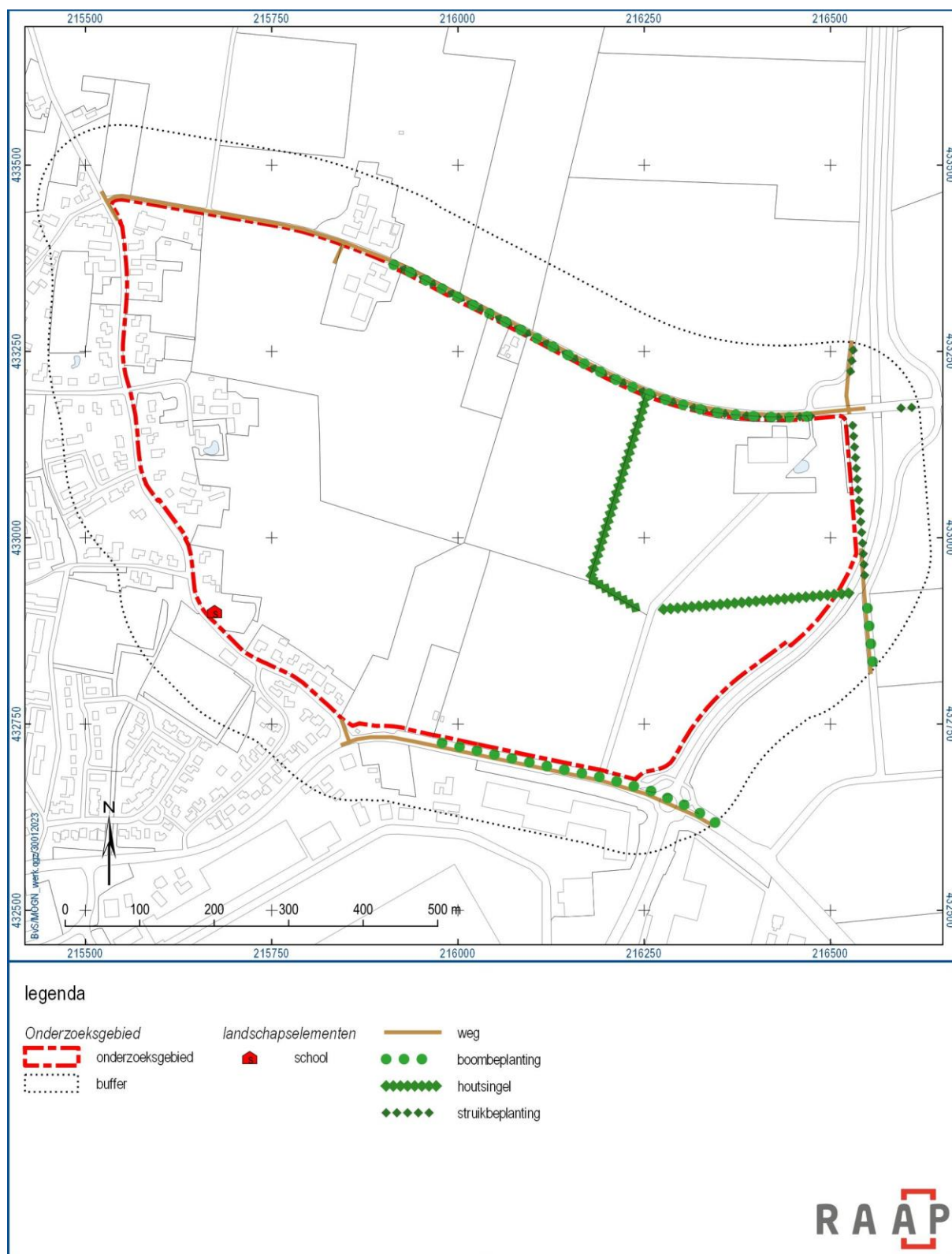
Figuur 24. De weg die vanaf De Laak in zuidelijke richting leidde, sloot op deze plaats aan op de Antoniusstraat. Het meest zuidelijke deel van de weg is dus nog aanwezig tussen de huisnummers 27 en 29. (RAAP, 13-01-2023).

Figuur 25. De splitsing van de Antoniusstraat en de Reintjesweg vanuit het zuiden gezien. De bocht naar links was vroeger ruimer. De Reintjesweg loopt nu dood maar was verbonden met het noordelijke deel van de weg met dezelfde naam. Ten oosten (rechts) van het pand midden op de foto hebben vroeger (niet tegelijkertijd) twee paden gelopen richting De Laak. (RAAP, 13-01-2023).

Figuur 26. Het noordelijk deel van de Reintjesweg was vroeger ook één van de toegangswegen tot het gebied. Op de achtergrond is de schuur van De Laak zichtbaar, waarnaartoe ook vanaf hier een weg liep: aan het eind van dit weggetje linksaf, langs de molen en vervolgens rechtsaf. (RAAP, 13-01-2023).

Figuur 27. Landschapselementen in het onderzoeksgebied ná de ruilverkaveling (landschapsplan en top-kaarten 1966 en 1977) geprojecteerd over de huidige topografie. (WUR TUin & Topotijdreis).

3 Cultuurhistorische waarden

3.1 Waardestelling

	Score (1-5)	Toelichting
Gaafheid	2	In de tweede helft van de 20 ^e eeuw is hoofdzakelijk door de ruilverkaveling het historische landschap nagenoeg volledig verdwenen. Niet alleen zijn bijna alle perceelsgrenzen en wegen gewijzigd, ook de samenhang tussen bodemgesteldheid en grondgebruik is verdwenen. De structuur rondom de Antoniusstraat is het minst aangetast. Verder dateren alleen boerderij De Laak en het noordelijk deel van de schuine weg door het gebied van voor de ruilverkaveling.
Zeldzaamheid	2	Het cultuurlandschap in zijn huidige vorm is nauwelijks zeldzaam te noemen. Er zijn maar in beperkte mate bijzondere waarden aanwezig, zoals de oude bommenrij en groen uit de ruilverkaveling.
Kenmerkendheid	3	Het landschap in het plangebied is maar in beperkte mate kenmerkend voor het historisch cultuurlandschap van de omgeving. Met zijn grote rechthoekige percelen en opgaand groen uit de ruilverkaveling is het gebied wel kenmerkend voor die periode.
Ouderdom	2	Het landschap in de huidige staat is niet oud (zo'n 50 jaar). Slechts enkele elementen erin hebben een grotere ouderdom.
Ensemblewaarde	2	Door het verdwijnen van veel opgaand groen en het ontbreken van visuele en fysieke connecties tussen de boerderijen en het land en de omgeving van de Antoniusstraat en het land is er nauwelijks sprake van een ensemblewaarde.
Kwetsbaarheid	3	De beperkte cultuurhistorische waarden maken dat het gebied in het geheel niet kwetsbaar te noemen is. Wel zijn enkele elementen in het gebied, zoals de oude boerderij en oude structuren zoals (resten van) wegen en lanen kwetsbaar voor aantasting door nieuwe ontwikkelingen.

Tabel 1. Waarderingstabel historisch cultuurlandschap.

De gemiddelde score bedraagt 2,4, wat neerkomt op een lage tot gemiddelde waarde. Dit komt overeen met de waardering die aan het gebied wordt gegeven door Willemse e.a. (2014). Deze waardering duidt op een gebied dat weinig historische diepgang meer heeft en (mede) door de afwezigheid van historische structuren en relatie tussen bodem en landgebruik weinig interne en externe samenhang (zowel binnen het gebied als met zijn omgeving) noch een eigen karakter heeft.

3.2 Aanwezige waarden

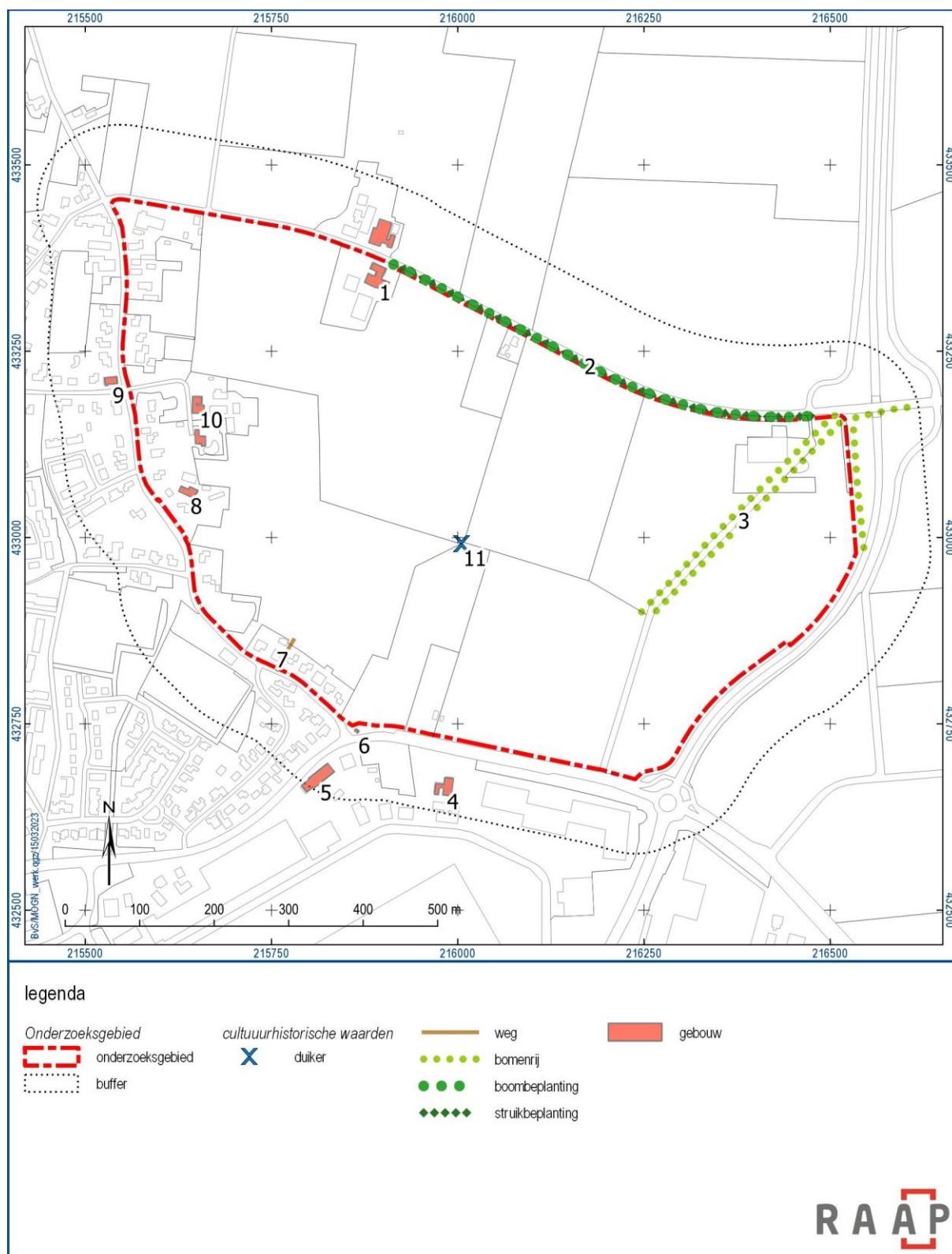
Ondanks de lage waardering van het gebied als geheel kunnen wel enkele objecten en structuren in en net buiten het onderzoeksgebied worden genoemd die cultuurhistorisch waardevol zijn omdat ze door hun ouderdom, kenmerkendheid, herinneringswaarde of anderszins door hun uitstraling op het gebied belangrijk zijn voor de identiteit ervan. Hiertoe wordt ook de – hiervoor buiten beschouwing gelaten – historische bouwkunst in ogenschouw genomen. De opname hiervan is gebaseerd op de gemeentelijke

monumentenlijst en de ouderdom van de objecten (<1940). In het gebied komen geen kenmerkende ruilverkavelingsboerderijen voor.

De aanwezige waarden zijn (de nummers corresponderen met figuur 28):

1. Boerderij De Laak uit ca. 1890, door zijn ligging niet los te zien van Goedborg uit 1910 (of 1837).²⁴ De enige historische boerderij in het gebied. De waardering is alleen van toepassing op de oude hoofdgebouwen van beide boerderijen.
2. De bomenrij met struikbeplanting aan de zuidzijde van de Hartjensstraat.
3. De oude bomenrijen en de verdwenen weg ertussen in het noordoosten van het onderzoeksgebied.
4. Boerderij Het Meiland (Meilandsedijk 2) uit 1934.
5. Boerderij De Koppelpaarden ('s-Heerenbergseweg 1) uit 1886.
6. Het elektriciteitshuisje bij de kruising Meilandsedijk-Antoniusstraat (een gemeentelijk monument).
7. Het pad tussen Antoniusstraat 27 en 29.
8. Bijgebouwen achter Antoniusstraat 19.
9. Boerderij De Botterzak (Antoniusstraat 10) uit 1892.
10. De boerderijen Reintjesweg 2 en 4 uit 1908 resp. 1910.
11. De locatie van de duiker in het midden van het onderzoeksgebied. Hier was al begin 19^e eeuw sprake van een duiker en, hoewel de situatie ter plaatse sterk veranderd is, is hier nog steeds een duiker aanwezig. Onduidelijk is of dit ook de historische duiker is.
12. Een meer abstracte waarde is de openheid tussen de bebouwing langs de Antoniusstraat, die zowel zorgt voor het landelijke karakter van deze straat als de relatie met het achterliggende open landschap.

²⁴ Goedborg op Berhapedia.

Figuur 28. Cultuurhistorische waarden in het onderzoeksgebied en de directe omgeving.

4 Adviezen

Voor het ontwikkelen van nieuwbouw in het gebied wordt nadrukkelijk gekeken naar het historische landschap en de aanwezige cultuurhistorische waarden voor inspiratie. Ten aanzien hiervan kan een aantal adviezen worden geformuleerd.

Een deel van de adviezen zal betrekking hebben op gronden die niet direct bij het plan betrokken zijn. Ze worden toch gegeven omdat ze kunnen bijdragen aan het verhogen van de cultuurhistorische waarde van het gebied en wellicht kunnen deze adviezen worden meegenomen in overleggen met de gemeente of andere partijen c.q. initiatiefnemers.

1. Heb bij de ontwikkelingen respect voor de cultuurhistorische waarden zoals weergegeven in § 3.2 en figuur 28 en gebruik deze als focuspunten in de nieuwe wijk. Denk bijvoorbeeld aan het onderbrengen van publieke functies in boerderij De Laak.
2. Gebruik de toelichting in de waarderingstabel tabel 1 als inspiratie om de cultuurhistorische waarde van het gebied te verhogen.
3. Herstel de tweedeling in het gebied die zijn basis vindt in de verschillende bodemgesteldheid van oost en west: regelmatige structuur met weinig opgaand groen op het hoger gelegen zand en een meer onregelmatige structuur met relatief veel opgaand groen op de lager gelegen klei.
4. Behoud en herstel de oude laan in het noordoosten van het onderzoeksgebied.
5. Maak het pad in de laan door het onderzoeksgebied weer toegankelijk. Het opheffen van de doodlopendheid kan niet alleen bereikt worden door het deel op het terrein van Rosa's Hoeve weer te openen maar ook door nieuwe paden op het doodlopende pad te laten aansluiten.
6. Geef het erf van De Laak een inrichting die beter past bij een boerderij uit het einde van de 19^e eeuw. Denk hierbij vooral aan het verwijderen van de grote moderne schuur en de naaldbomen.
7. Behoud de bomenrij langs de zuidzijde van de Hartjensstraat ten oosten van De Laak en herstel de struikbeplanting.
8. Haal voor de nieuw te ontwikkelen wegen en paden inspiratie uit de locatie van verdwenen wegen en paden zoals weergegeven op figuur 11.
9. Haal voor de nieuw te ontwikkelen groen zoals bomenrijen, heggen en houtsingels inspiratie uit de locatie van verdwenen groenstructuren zoals weergegeven op figuur 11 en figuur 27.
10. Zorg op de plaats van de voormalige schoolgebouwen en kindergewagenfabriek voor een herinnering aan deze verdwenen functies. Gedacht zou kunnen worden aan bijvoorbeeld een speelplaats, het plaatsen van een silhouet van een kindergewagen of een vernoeming in een gebouw of straat.
11. Zorg op de plaats van de voormalige molen voor een herinnering aan dit verdwenen gebouw. Gedacht zou kunnen worden aan bijvoorbeeld het plaatsen van een molensteen of een vernoeming in een gebouw of straat.

Literatuur

Andela, G., 2000. Kneedbaar landschap, kneedbaar volk. De heroïsche jaren van de ruilverkaveling in Nederland. Bussum.

Blerck, H. van, 2022. Landschapsplan Nederland. Over ons grootste kunstwerk dat bestaat uit de miljoenen bomen en struiken die tussen 1946 en 1976 geplant zijn en nu het beeld van het cultuurlandschap bepalen. Rhenen.

Schönfeld, M., 1980. Veldnamen in Nederland. Arnhem.

Willemse, N.W., L.J. Keunen & R.S. Kok, 2014. Erfgoed in de gemeente Montferland. Een actualisatie van de archeologische waarden- en verwachtingskaart en van de cultuurhistorische waardenkaart. RAAP-rapport 2873. Weesp.

Overzicht van figuren, tabellen, bijlagen en appendices

Figuren:

Figuur 1. Het onderzoeksgebied gezien vanuit het zuidoosten. Op de achtergrond de stuwwal van Montferland. (RAAP, 13-01-2023).	5
Figuur 2. Aanduiding plangebied en onderzoeksgebied. Inzet: ligging in Nederland (ster).	6
Figuur 3. Geomorfologische kaart (1:50.000) van het onderzoeksgebied.	7
Figuur 4. Voorbeeld bijschrift figuur.	8
Figuur 5. Hoogtekaart van het onderzoeksgebied (AHN3).	9
Figuur 6. Uitsnede van de cultuurhistorische kenmerkenkaart (Willemse e.a., 2014, kaarbijlage 3). Bruin = droge kamptongingen, roze = historische dorpskern, lichtblauw = rivierterrasontginning op afwisselend plateaus en laagten, donkerblauw = geulen in het rivierterrassengebied, paarsblauw = rivierterrasontginningen op hogere plateaus.	10
Figuur 7. Het onderzoeksgebied op de gevectoriseerde minuutplan (HisGIS).	11
Figuur 8. De ANEB Kinderwagenfabriek in het zuidwesten van het plangebied gezien vanuit het zuiden. Rechts het oude schoolgebouw. In 1966 is de fabriek grotendeels afgebrand. (Berghapedia).	13
Figuur 9. De kleuterschool aan de Antoniusstraat rond 1970. (Beghapedia).	13
Figuur 10. De locatie waar de scholen en fabriek stonden is sinds de sloop onbebouwd gebleven. Duidelijk zichtbaar is de hogere ligging van het land ten opzichte van de weg. (RAAP, 13-01-2023).	14
Figuur 11. Landschapselementen in het onderzoeksgebied vóór de ruilverkaveling (laatste ijkmoment 1957) geprojecteerd over de huidige topografie. (HisGIS & Topotijdreis).	16
Figuur 12. Ontwikkeling van het onderzoeksgebied (in rood) op diverse topografische kaarten. (Topotijdreis).	17
Figuur 13. Het aanvankelijke landschapsplan van de Ruilverkaveling Gendringen. (WUR TUin 42.0395.10).	19
Figuur 14. Het uiteindelijke landschapsplan van de Ruilverkaveling Gendringen. (WUR TUin 42.0395.01).	20
Figuur 15. Topografische kaart van 1977, de eerste die gemaakt is na de voltooiing van de ruilverkaveling. (Topotijdreis).	21
Figuur 16. Aan de zuidkant van de Hartjensstraat is conform het landschapsplan van de ruilverkaveling een bomenrij aangeplant. De rij bestaat uit eiken. Hier en daar zijn resten van de struikbeplanting die eronder stond nog aanwezig. Linksachter de bocht in de weg die aangelegd moest worden en waardoor de weg nu ten noorden van De Laak ligt. (RAAP, 13-01-2023).	22
Figuur 17. Zicht vanuit het zuiden over het open centrale deel van het onderzoeksgebied. Waar hier tot de ruilverkavelingen bomenrijen en heggen voorkwamen, is hier sinds de ruilverkaveling geen opgaande beplanting meer aanwezig. (RAAP, 13-01-2023).	23
Figuur 18. Door opslag in de sloot ten zuiden van Rosa's Hoeve is hier weer opgaand groen aanwezig. Op de achtergrond is de laanbeplanting langs het weggetje dat schuin door het gebied loopt zichtbaar. Duidelijk is het verschil in grootte (en ouderdom) tussen de bomen links (zuid) en rechts van het midden. Op de voorgrond de N316. (RAAP, 13-01-2023).	24
Figuur 19. De Borgstraat gezien vanuit het noorden. Rechts ligt het laatste restant van de houtsingels in het noordoosten van het onderzoeksgebied. Links een bomenrij waar het landschapsplan struiken voorzag. Op de achtergrond het deel van de weg ten zuiden van de N316. Daar staat een bomenrij aan de westkant (rechts) van de weg, waar het landschapsplan die aan de oostkant voorzien had. (RAAP, 13-01-2023).	24

- Figuur 20. De weg die schuin door het gebied loopt gezien vanaf de Hartjensstraat. De weg vormde hier na de ruilverkaveling de toegangsweg tot Rosa's Hoeve tot de aanleg van de onderdoorgang van de N316 in 2020. De duidelijk oude eiken zijn een van de weinige structuren in het onderzoeksgebied die van vóór de ruilverkaveling dateren. (RAAP, 13-01-2023). 25
- Figuur 21. De weg door het gebied vanuit het zuiden gezien. De (relatief jonge) laanbeplanting heeft samen met de verwilderde ondergroei een duidelijk effect op de openheid van het gebied, maar doordat de weg niet meer gebruikt kan worden heeft het geheel weinig belevingswaarde. Aan het einde is de bocht naar het oude deel van de weg zichtbaar. (RAAP, 13-01-2023). 26
- Figuur 22. Zicht op het onderzoeksgebied het noordwesten. Links tussen de bomen ligt De Laak. Op dit hoogste deel van het gebied was tijdens het veldbezoek grasland aanwezig, terwijl op lager gelegen percelen naar het westen bouwland waren. Dit illustreert de onleesbaarheid van het landschap in het gebied de laatste decennia heerst. (RAAP, 13-01-2023). 26
- Figuur 23. Beeldbepalende eiken markeren de oude erven aan de noordzijde van het onderzoeksgebied (De Laak (rechts) en Goedborg). Sinds de ruilverkaveling voert de weg hier tussen de erven door in plaats van ten zuiden van De Laak. Opvallend is dat de erfbeplanting van De Laak vrijwel uitsluitend uit (gebiedsvreemde) naaldbomen. (RAAP, 13-01-2023). 27
- Figuur 24. De weg die vanaf De Laak in zuidelijke richting leidde, sloot op deze plaats aan op de Antoniusstraat. Het meest zuidelijke deel van de weg is dus nog aanwezig tussen de huisnummers 27 en 29. (RAAP, 13-01-2023). 27
- Figuur 25. De splitsing van de Antoniusstraat en de Reintjesweg vanuit het zuiden gezien. De bocht naar links was vroeger ruimer. De Reintjesweg loopt nu dood maar was verbonden met het noordelijke deel van de weg met dezelfde naam. Ten oosten (rechts) van het pand midden op de foto hebben vroeger (niet tegelijkertijd) twee paden gelopen richting De Laak. (RAAP, 13-01-2023). 28
- Figuur 26. Het noordelijk deel van de Reintjesweg was vroeger ook één van de toegangswegen tot het gebied. Op de achtergrond is de schuur van De Laak zichtbaar, waarnaartoe ook vanaf hier een weg liep: aan het eind van dit weggetje linksaf, langs de molen en vervolgens rechtsaf. (RAAP, 13-01-2023). 28
- Figuur 27. Landschapselementen in het onderzoeksgebied ná de ruilverkaveling (landschapsplan en topkaarten 1966 en 1977) geprojecteerd over de huidige topografie. (WUR TUiN & Topotijdreis). 29
- Figuur 28. Cultuurhistorische waarden in het onderzoeksgebied en de directe omgeving. 32

Tabellen:

- Tabel 1. Waarderingstabel historisch cultuurlandschap. 30